

BREV TIL REDAKTIONEN

PÅ JAKT ETTER VIRKELIGHETEN

Tilsvaret til Eckhart Köhlhorn

AV RAGNAR HAUGE og OLE NORDLIE

Innenfor alkohol- og narkotikaforskningen — som på de fleste andre områder innenfor epidemiologisk samfunnsvitenskapelig forskning — er opplysninger om personers atferd innhentet fra personene selv en sentral informasjonskilde. Som alle andre vitenskapelige metoder har også denne form for datainnsamling sine feilkilder. En av disse feilkildene er at en del av dem som inngår i utvalget lykkes det ikke å få svar fra. En annen feilkilde er at enkelte kan gi feilaktige svar. Og dette må man ta i betraktning når man vurderer resultatene av slike undersøkelser.

Så langt er Eckart Köhlhorn og vi enige. Men mens vår oppfatning er at undersøkelser basert på intervjuer eller enquirer — dersom de ellers oppfyller visse metodiske kvalitetskrav — likevel gir et forholdsvis godt grunnlag for å beskrive faktisk atferd, inntar Köhlhorn det stikk motsatte synspunkt. Han hevder med bred penn at slike undersøkelser »är av så dålig kvalitet, att resultatet ligger bortom det vetenskapligt försvarbara«. En så oppsiktsvekkende påstand — som i realiteten betyr at han sparker bena under storparten av moderne samfunnsforskning — skulle man forvente at han underbygget på et solid grunnlag.

Men der blir man skuffet. I realiteten går han til angrep på en stråmann som han selv har stilt opp. Hans utgangspunkt synes nemlig å være at undersøkelser av selvrapportert narkotikabruk har til formål å kartlegge antallet grove narkotikamisbrukere. Fordi bortfallet av disse (definert som straffede for narkotikalovbrudd) er så høyt — 62 prosent i vår undersøkelse mot 31 prosent i det representative utvalget — avviser han totalt verdien av slike undersøkelser. Men ingen — uten Köhlhorn selv — vil bruke undersøkelser av selvrapportert narkotikabruk i normalbefolkningen til å kartlegge antallet grove narkotikamisbrukere.

Formålet med disse undersøkelsene er å si noe om forholdene i normalbefolkningen, og i særdeleshet om utviklingen over tid. Og for dette formål er den lavere svarfrekvens blant de grove narkotikamisbrukere av »relativt begrenset betydning« som vi formulerte det i vår artikkel. Begrunnelsen for dette er — som vi har gjort rede for i artikkelen — at når man tar hensyn til denne lavere svarfrekvens må anslaget over andelen narkotikabrukere justeres opp maksimalt 4,7 prosent. En slik justering er dessuten bare nødvendig dersom man er interessert i å bestemme antallet narkotikabrukere på et bestemt tidspunkt. Dersom man er interessert i endringer over tid er dette unødvendig fordi det er grunn til å tro at bortfallsfrekvensen blant de grove misbrukere vil holde seg relativt stabil fra det ene år til det andre. Hans tankeeksperimenter — som han selv betegner det — gir sikkert god trening i bekjempelse av stråmenn, men er uegnede som kritikk av undersøkelser av selvrapportert narkotikabruk i normalbefolkningen.

Kühlhorn fører imidlertid sitt resonnement enda videre. Han hevder at det er grunn til å anta at den store bortfallsfrekvens som gjelder grove narkotikamisbrukere også må antas å gjelde for småbrukerne og de moderate brukerne. Dersom han hadde hatt rett i dette ville det selvfølgelig vært alvorlig — ihvertfall dersom det var andel brukere på et gitt tidspunkt man var interessert i og ikke bare utviklingen over tid. Noe grunnlag for en slik antakelse finnes imidlertid ikke — selv om Kühlhorn henviser til sin egen undersøkelse av elevers karakterer, som vi skal komme tilbake til senere. Forholdet er snarere — som vi har gjort rede for i artikkelen — at dersom det er en større bortfallsfrekvens i noen av de andre grupper, er det grunn til å tro at dette først og fremst er blant ikke-brukerne.

Dette kan også belyses ved å anvende Kühlhorns tankeeksperiment på dataene fra Oslo-undersøkelsen — som fremgår av nedenstående tabell 1.

Tabell 1. Totalutvalg, antall svarpersoner og antall som oppgir å ha brukt cannabis i Oslo-undersøkelsene 1979—1982.

	Total- utvalg	Antall svar- personer	Antall cannabis- brukere
1979	1041	729	165
1980	1040	707	138
1981	1013	770	172
1982	1070	738	158

Dersom man — i overensstemmelse med Kühlhorns antakelser — forutsetter at bare 38 prosent av narkotikabrukerne har rapportert om sitt bruk, kan man regne seg frem til det hypotetiske brukerantall som f. eks. i 1979 skulle være 434 personer. Dette innebærer at det i totalutvalget er 607 »ikke-brukere«, hvorav 564 besvarte skjemaet. Svarfrekvensen ligger således på 93 prosent blant disse »ikke-brukerne«. Beregner man svarfrekvensen blant »ikke-brukerne« på samme måte i de øvrige år, finner man at den ligger på 84 prosent i 1980, 107 prosent i 1981 og 89 prosent i 1982. Disse beregnede svarfrekvensene ligger ikke bare urimelig høyt — opp til 107 prosent som er en umulighet — men de utviser også en variasjon som er høyst usannsynlig.

Konklusjonen må følgelig bli at Kühlhorns tankeeksperiment faller på sin egen urimelighet — samtidig som de er i strid med det man har funnet i undersøkelser med sikte på å vurdere svarfrekvensen blant brukere og ikke-brukere.

Kühlhorn har også tre mer konkrete innvendinger rettet mot selve undersøkelsen: 1. Hans første innvending er at straffede eller politiregistrerte narkotikabrukere ikke er representative for grove »narkomane« i sin alminnelighet. For å underbygge dette peker han på at i Stockholm er bare en tredjedel av de som injiserer stoff registrert av politiet.

At alle med alvorlige stoffproblemer ikke er registrert av politiet kan vi fort bli enige om. Men dette sier ikke noe om hvorvidt det utvalget av stoffmisbrukere som er registrert av politiet skiller seg ut fra de som ikke er registrert. Og slike data presenteres ikke.

I motsetning til det Kühlhorn synes å implisere — nemlig at politiet ikke vil få kontakt med de groveste narkotikabrukere — er det imidlertid grunn til å tro at de som politiet registrerer netopp vil være de som har de mest massive stoffproblemer. En dokumentasjon av dette gir en norsk undersøkelse hvor man tok for seg en mellomstor norsk by, Kristiansand, og kartla og intervjuet de mest belastede stoffmisbrukere i byen. (Arner, Duckert og Hauge: Ungdom og narkotika. Universitetsforlaget 1980). Ikke overraskende viste det seg at disse stoffmisbrukerne hadde vært i kontakt med en lang rekke institusjoner på grunn av sitt misbruk — sosialkontor, utseksjon, psykiatriske institusjoner, m. v. — og 68 prosent hadde vært i kontakt med politiet og 48 prosent hadde sittet i fengsel pga. sitt stoffbruk. Halvparten av stoffmisbrukerne hadde brukt opiat i tillegg til en rekke andre stoffer, og også på grunnlag av injeksjonsbruk kunne dissc skiller ut som de mest langtkomne stoffmisbrukere. I denne mest belastende gruppen var kontakt med politi og rettsvesen på grunn av narkotika langt mer utbredt enn blant de noe mindre belastede. Hele 96 prosent av opiatbrukerne var registrert av politiet, og 76 prosent hadde sittet i fengsel, mot henholdsvis 40 prosent og 20 prosent av de øvrige.

Det er således all grunn til å tro at de straffede for narkotikalovbrudd som vår undersøkelse omfatter er en gruppe av de hardeste belastede stoffmisbrukere i Oslo. At dette er tilfelle skulle også svarene bekrefte. Hele 70 prosent oppgir at de har brukt såkalte harde stoffer og i tillegg er det 22 prosent som har brukt cannabis 100 ganger eller mer, mens 40 prosent har tatt stoff med sprøyte.

2. Kühlhorns andre innvending er at det er grunn til å tro at de 38 prosent av de straffede stoffmisbrukerne som har besvart spørreskjemaet skiller seg ut fra de 62 prosent som ikke har besvart det. Dette kan selvfølgelig ikke utelukkes. Men det er ingen innvending mot undersøkelsen og vår tolkning av resultatene. Hensikten med undersøkelsen var ikke å si noe om hvilke sterkt belastede stoffmisbrukere som ikke besvarte spørreskjemaet, men bare å undersøke svarfrekvensen i denne gruppen.

3. Den tredje innvendingen er at vi ifølge Kühlhorn tror at de straffede stoffmisbrukerne svarer relativt sannferdig om sitt stoffmisbruk. Dette tror vi — og vi synes også at svarene avspeiler dette. Ikke først og fremst fordi nesten alle oppgir at de har vært arrestert for narkotikalovbrudd, men på grunn av de opplysninger de gir om sitt stoffbruk. Dette har vi gjort rede for i detalj i artikkelen, og skal derfor ikke gjenta det her. Det er tilstrekkelig å peke på at hele 92 prosent oppgir at de har et alvorlig stoffmisbruk i den forstand at de har brukt såkalte harde stoffer og/eller cannabis 100 ganger eller mer, mens det samme bare gjelder 6 prosent (45 av 743) i det representative Oslo-utvalget. På dette grunnlag vil vi fastholde at undersøkelsen peker sterkt i retning av at når stoffmisbrukerne svarer, gir de relativt korrekte opplysninger om sitt stoffbruk.

Det er imidlertid mulig at Kühllhorn ikke er tilfreds med relativt korrekte svar, men at han forlanger at de skal være helt korrekte. I sitt innlegg er han nemlig sterkt opptatt av den såkalte uerrapportering, og det er også for å belyse denne han presenterer tabellen fra sin skoleundersøkelse. Og fordi han her — i motsetning til sine andre innvendinger — har et poeng, skal vi gå litt mer utførlig inn på dette.

I undersøkelser av alkoholvaner hvor man med utgangspunkt i spørsmål om hva og hvor mye man vanligvis drikker (eller drakk siste gang), og hvor ofte man pleier å drikke, forsøker å beregne det totale årskonsum finner man i regelen at det beregnede årskonsum ligger på rundt halvparten av det registrerte konsum i vedkommende befolkning. Hva som forklarer denne diskrepansen mellom det beregnede og det registrerte konsum er uklart. Det kan skyldes metodiske problemer ved selve spørsmålsformuleringen, som f. eks. at det man vanligvis drikker og derfor oppgir er den daglige flaske øl til middag, mens storkonsumsituasjonen i weekenden — som er tallmessig uvanlig — ikke kommer med. Eller det kan skyldes at respondentene bevisst eller ubevisst svarer ukorrekt eller at visse storkonsumenter faller utenfor undersøkelsene.

Men selv om beregninger av totalkonsumet på grunnlag av disse undersøkelsene er høyst usikre, spiller dette liten rolle når det gjelder anvendelsen av slike undersøkelser. Formålet med dem er nemlig ikke å beregne totalkonsumet, men å inndele befolkningen etter deres bruk av alkohol. Forholdet er nemlig — som også Kühllhorn er inne på — at det er tale om en relativ uerrapportering. Alle grupper av alkoholkonsumenter vil i regelen få et lavere beregnet årskonsum enn det faktiske, men forholdet mellom dem forblir uendret. Storkonsumentene vil fremdeles fremstå som storkonsumenter og småkonsumentene som småkonsumenter selv om begge disse yttergruppene vil fremstå med et lavere beregnet konsum enn det faktiske. Og de som ikke drikker alkohol vil også i en spørreskjemaundersøkelse fremstå som avholdende.

Overfører vi dette på undersøkelser av narkotikabruk, er det grunn til å tro at det samme er tilfelle. Selv om slike undersøkelser følgelig ikke er egnet til å anslå det totale forbruk av narkotika i en befolkning, er de velegnede når det gjelder å skille mellom brukere og ikke-brukere og å inndele brukerne i hovedgrupper fra småbrukere til storbrukere. Og det er også dette disse undersøkelsene benyttes til — å beskrive utbredelsen av stoffbruk i befolkningen og kjennetegn ved de forskjellige grupper av brukere (og ikke-brukere).

Dette synes etter vår oppfatning også Kühllhorns egen undersøkelse å gi et bevis på. Riktignok finner han at antallet elever med dårligere karakterer er lavere i enqueten enn i karakterprotokollen. Men til tross for dette synes enquetesvarene å gi en ganske god beskrivelse av elevenes faktiske fordeling på karakterskalaen. Dette fremgår av tabell 2, hvor vi har beregnet prosentfordelingen.

I tillegg kommer at den diskrepansen man finner mellom enquete-svarene og de faktiske karakterer stort sett like gjerne kan tolkes — ikke som feilrapportering fra elevenes side — men som feilkilder ved Kühllhorns undersøkelse. At antallet elever som oppgir at de har fått de to dårligste karakterer er lavere i enqueten

Tabell 2. Fordeling av elevene etter karakterer.

Karakter	Prosent i protokollen	Prosent i enqueten
1	0,5	0,3
2	11,1	4,9
3	61,9	62,4
4	25,4	30,3
5	1,0	2,1
Total	99,9	100,0
N=	386	327

enn i karakterprotokollen (17 mot 45) kan utvilsomt skyldes at det var en overvekt av elever med dårlige karakterer blant de 59 som var fraværende da enqueten ble foretatt, fordi skoleskulk og dårlige karakterer ofte henger sammen. Det er vanskeligere å forklare at antallet elever som oppgir at de har fått de to beste karakterer ligger en tanke høyere i enqueten enn i karakterprotokollen (106 mot 109). Men ihvertfall fra norske forhold kunne en slik diskrepans forklares ut fra at fire elever har oppgitt standpunkt-karakterer fremfor tentamens-karakterer eller har feiltolket spørsmålet på annen måte. Men uansett — de oppgitte karakterer for elevene som helhet gir en relativt god avspeiling av den virkelige fordeling. Og dersom Kühlhorns undersøkelse metodisk sett hadde vært bedre, ville samsvaret utvilsomt kunne vært enda bedre.

Sin viktigste berettigelse har imidlertid undersøkelser av narkotikabruk i nordmelbefolkningen som nevnt når det gjelder å beskrive utviklingen over tid. Og da blir betydningen av feilkildene ytterligere redusert. Ved at man benytter samme metode fra det ene år til det annet har man nemlig i stor utstrekning nøytralisert feilkildene. Det er derfor etter vår oppfatning all grunn til å si seg enig i det som Irgens-Jensen og Rud (Bruk av stoffer, alkohol og tobakk blant gutter og jenter i Oslo 1968—1976. Universitetsforlaget 1977, s. 20—21) uttaler på grunnlag av sine erfaringer med slike undersøkelser:

»De hovedinntrykk en sitter igjen med av den metodiske pålitelighet etter å ha analysert resultatene fra de ni års spørreskjemaundersøkelser kan oppsummeres slik:

De størrelsesangivelser for alkohol- og stoffbruk som en har kommet frem til på grunnlag av svarene i disse anonyme spørreskjemaer, er naturlig nok ut fra de forhold som er nevnt i dette avsnitt, noe usikre når man skal vurdere ett enkelt år, sett isolert. Men for mange formål er det ikke avgjørende at selve forbruket blir riktig rapportert i sin helhet. Virkningen av de feilkilder som ligger i at vi bare har en dekning på ca. 70 prosent av hele ungdomsgruppen og at det kan ha foregått — bevisst eller ubevisst — en viss feilrapportering, vil sannsynligvis være omtrent den samme fra år til

annet, fordi våre utvalg hele tiden har vært såpass like. En vurdering av tendenser over tid skulle derfor kunne være forholdsvis pålitelig. Det samme gjelder sammenlikninger mellom de enkelte grupper innen utvalget for hvert enkelt år. Det er all grunn til å tro at en gruppe som rapporterer et betydelig høyere forbruk av et eller annet stoff enn en annen gruppe, også faktisk har et høyere forbruk av dette stoffet.«

Dette er også en oppfatning som deles av dem som har arbeidet på dette feltet. Selv om det er behov for å utforske validiteten og reliabiliteten for derigjennom å videreutvikle de metoder som anvendes, er slike undersøkelser unnnværlige når det gjelder å kartlegge utbredelsen av stoffbruk. I svært mange land er man også i ferd med å etablere slike tidsserie-undersøkelser. At vi både i Norge og Sverige forlengst har satt igang, gjør at vi kan rose oss av at vi har vært pionerer på dette området. Selv om disse undersøkelsene ikke kan gi oss virkeligheten, så gir de ihvertfall et bilde av hvordan virkeligheten ser ut.

Adresse: Statens institutt for Alkoholforskning, Oslo.

NY LITTERATUR

Balduin Forster & Dirk Ropohl: Medizinische Kriminalistik am Tatort. Enke Verlag Stuttgart 1983. XIII + 202 s. ISBN 3-432-93161-1. DM 36. (Vil blive anmeldt.)

Manfred Maeck: Opfer und Strafzumessung. Enke Verlag Stuttgart 1983. XII + 167 s. DM 48. (Vil blive anmeldt.)

Johan C. W. Thyrén, legendarisk lundaprofessor. Kulturen i Lund 1983. ISBN 91-970441-3-X. 64 s. (Rigt illustreret, underholdende biografi i anledning af udstilling i 50-året for hans død.)

Bodil Philip & Ida Heide-Jørgensen: Varetægtsundersøgelsen. Forskningsrapport nr. 23. Justitsministeriets kriminalpolitiske forskningsgruppe. København 1983. ISBN 87-503-4601-6. 104 s. (Beskrivelse af varetægtsfangerne og af udviklingen i de senere år.)

Øyvind Horverak & Sturla Nordlund (red.): Da vinmonopolet stengte. Universitetsforlaget Oslo 1983. 151 s. ISBN 82-00-06508-1. 110 n.kr. (Vil blive anmeldt.)

Vagn Greve, Bent Unmack Larsen & Per Lindegaard: Kommenteret straffelov. Speciel del. 3. udg. Jurist- og økonomforbundets forlag Kbh. 1983. 475 s. ISBN 87-54-72522-1. (Vil blive anmeldt.)